

AZ ÁTHALADÁS HELYÉBŐL TALÁLKOZÁSOK TERE

A Mikszáth Kálmán tér teresedési folyamatának térszociológiai vizsgálata

Kocsis Viktória

k.viktoria1998@gmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2024.4.109

Absztrakt

Kutatásomban Peter Berger és Thomas Luckmann tudásszociológiai értekezését alapul véve, a Mikszáth Kálmán tér teresedési folyamatát vizsgálom. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen tényezők alakították, tették terré a korábban főleg csak áthaladást biztosító Mikszáth Kálmán teret. Milyen érdekek, tervek és gyakorlatok hatására alakult a ki a tér ma is ismert világa? A vizsgálat során térhasználói és szakértői interjúk segítségével, történeti kutatással kiegészítve tárom fel a tér változását előidéző és lehetővé tevő faktorokat, mindvégig hangsúlyozva, hogy ez a folyamat nem vezethető vissza egyetlen tényezőre, és csakis az ember és hely dinamikus viszonyában értelmezhető. Egy tér világára nem pusztán a tervezői elképzelések és a materiális viszonyok hatnak, ugyanolyan fontos összetevője a tereket használók tapasztalásai, élményei és viszonyulásai. Ezek együttese alkotja végső soron a „helyek szellemét”, mely az emberi tevékenységek és gondolatok állandó mozgása által nyer magának formát.

Kulcsszavak

fenomenológiai szociológia, köztér rehabilitáció, Mikszáth Kálmán tér, tér-ember kapcsolat, térszociológia

MEETING PLACE AT THE CROSSROADS

A SPATIAL SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF THE EXPANSION OF MIKSZÁTH KÁLMÁN SQUARE

Kocsis Viktória

Abstract

The research, based on the theory of Peter Berger and Thomas Luckmann, examines the transformation of Mikszáth Kálmán tér. The research uncovers the factors that have shaped Mikszáth Kálmán tér through the decades, from the space of passing to the place of connections. The paper discovers what interests, plans and practices created the square as we know it today. Through historical research as well as interviews with locals and experts, the essay shows that this process cannot be explained by a single factor and that it can only be understood in the dynamic relationship between people and space. The life-world of a square is formed by more than just design ideas and material conditions. It is also built on the experiences, perceptions and attitudes of those who use and inhabit it. This combination constitutes the 'genius loci', which takes shape through the constant movement of human activities and thoughts.

Keywords

sociology of space, phenomenological sociology, human-space relationship, public space rehabilitation, Mikszáth Kálmán square

AZ ÁTHALADÁS HELYÉBŐL TALÁLKOZÁSOK TERE

A MIKSZÁTH KÁLMÁN TÉR TERESÉDÉSI FOLYAMATÁNAK TÉRSZOCIOLÓGIAI VIZSGÁLATA

Kocsis Viktória

k.viktoria1998@gmail.com

Bevezetés

Az ember a tárgyi világgal, benne a maga építette környezetével kölcsönhatásban él. Valóságunk emberi tevékenységek által, a tárgyi világunkkal való szoros kapcsolatban épül fel, stabilizálódik, teremődik újjá. A technikai újítások, a közlekedés gyorsulása, valamint a munkahely és a lakóhely viszonyának változásai azonban alapvetően módosították a térhez fűződő viszonyunkat. Településeink képében még mindig nagy szerepet kapnak a gyorsaságot biztosító többsávos autóutak, kontrollált cselekvéseket lehetővé tevő bevásárlóközpontok, irodaházak, közterületek, illetve olyan beruházások, melyek elszakadnak a közösségi léptéktől, területi adottságoktól. A városok élhetőségének szempontjából nélkülözhetetlen olyan terek kialakítása, amelyek nyitott környezetként társas interakciókat tesznek lehetővé, ezzel elősegítve a városi tér közös megalkotását és belakását. A város tehát ideális esetben nem végleges formákban ölt testet: a város terét emberi gondolatok, tervek, a tárgyi adottságok és a benne zajló térgyakorlatok összekapcsolódása, állandóan változó rendje hívja életre.

Írásomban a palotanegyedi Mikszáth Kálmán tér teresedési folyamatát vizsgálom. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen tényezők alakították, tették térré a korábban főleg csak áthaladást biztosító Mikszáth Kálmán teret. Milyen érdekek, tervek és gyakorlatok hatására alakult a ki a tér mai világa? A vizsgálat során térhasználói és szakértői interjúk segítségével, történeti kutatással kiegészítve tárom fel a Mikszáth Kálmán tér változását előidéző és lehetővé tevő faktorokat, mindvégig hangsúlyozva, hogy ez a folyamat nem vezethető vissza egyetlen tényezőre, és csakis az ember és hely dinamikus viszonyában értelmezhető.

A kutatás elméleti háttere – A valóság társadalmi felépítése

Peter Berger és Thomas Luckmann *A valóság társadalmi felépítése* (1998) című tudásszociológiai értekezésükben a mindennapi valóság szociológiai elemzésére tesznek kísérletet annak a tudásnak a vizsgálatával, amely az ember hétköznapi cselekvéseit szabályozza a világban való mozgás és tevékenység során. Bár írásukban kiemelten a nyelvi objektivációk elemzésével foglalkoznak, fogalomrendszerük elégséges támpontot biztosít a tér és az ember kapcsolatának megértéséhez, a tárgyak és épületek által kialakított és berendezett valóság felépülésének vizsgálatához. Az ember nemcsak nyelvi úton rendezi világát: fontos

hatóerővel rendelkezik az általunk létrehozott tárgyi környezet is, ugyanakkor az ember és környezete között kialakult kapcsolat sokkal inkább kölcsönhatásként, semmint determinisztikus szembenállásként értelmezhető.

A szerzőknek a filozófiai antropológiában gyökerező felfogása szerint az ember nem rendelkezik egy előzetesen meghatározott zárt világgal, mint az állatok. Nincsen olyan erős ösztönapparátusa, biológiai eszköztára, mely a világot stabilizálná, ezért szüksége van valamilyen társadalmi rendre, gondolatok és rutinizált cselekvések útján intézményesült valóságra, amely szabályozza létét és fogódzókkal szolgál a mindennapokban. Ez a valóság csakis a személyközi jellege által tud fennmaradni; világunk másokkal érintkezve, közös értelmezés és alakító tevékenység útján nyeri el az objektivitás szintjét (Berger – Luckmann 1998: 72–80).

Az ember az így létrehozott társadalmi világával, anyagi környezetével kapcsolatban áll. Ez a valóság három dialektikus mozzanat, az externalizáció, az objektiváció és az internalizáció kölcsönhatásában értelmezhető. Maga a társadalmi rend jelentős mértékben emberi tevékenységek eredménye, amit objektív valósággént érzékelünk, és ami ezért ellenáll az egyéni újraértelmezéssel szemben. Ennek a közös horizontnak a létrejöttét, a cselekvések, tapasztalások és gondolatok intézményesülését habitualizációs folyamatok előzik meg, ami a megszokott, ismételt tevékenységek közös tipizációjának eredménye. Ezek a közös tipizációk egyúttal mindig egy közös történelem gyümölcsei; az intézmények létrejötte értelmezhetetlen lenne az őket létrehozó történeti folyamatok nélkül. A tudásunk, valóságunk történetiségének elfogadása egyben azt is jelenti, hogy világunk nem egy tetszőleges konstrukció eredménye, nem lehet valamit önkényesen egy olyan jelentéssel, értelemadással felruházni, ami nincs jelen az adott dolog lényegében (i.m. 84).

Ez a tárgyiasult világ folyamatosan visszahat az emberre, aki a létrehozott társadalmi rendet magába fogadja, internalizálja. (Berger – Luckmann 1998: 90–99, 136–141). Egy köztér vizsgálatának szempontjából azért is fontos a dialektika ezen elemének, az internalizáció folyamatának ismertetése, mivel az épített környezet belakása koronként és csoportonként eltérő lehet, amit – ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk – a valóságot szervező gondolatok és eszmék mellett nagyban meghatároznak a fizikai adottságok is (Berger – Luckmann 1998: 88, 150). Jó példa erre városaink történelmi negyedei, ahol egyidőben vannak jelen letűnt korok építészeti örökségei és azok a jelenkori „lakók”, akik a megváltozott viszonyrendszernek megfelelő térhasználat, narratívák, újabb jelentést írnak az épületek, tárgyak, térelrendezések értelemrendjébe. Az így kialakított anyagi valóság az ember objektivizációs tevékenységének eredménye, ebből következőleg vissza is hat a társas világra a tárgyakba, épületekbe zárt szokások és hagyományok rendje. Ez a rend felszámolja az emberi cselekvések és értelmezések esetlegességét, meghatározza a világban való mozgás és gondolkodás irányát és lehetőségeit, „megadja a 'valamihez képest' cselekedni materiális bázisát” (Keszei 2015: 53).

A tér és az ember kapcsolata

Ami az ember térbeli voltának egzisztenciális fenomenológiáját illeti, Martin Heidegger az *Építés, lakozás, gondolkodás* című előadásában a létezés térbeli viszonyait tárja fel a „lakozás” terminusán keresztül. A lakozás nem más, mint az a mód, ahogyan mi emberek a földön léteünk, egzisztálunk. Nem egy viselkedés sok más viselkedésmód közül, hanem az az alapvető létmód, ahogyan emberként belakjuk a világot. Az ember nem egy, már előzetesen adott térben kezdi meg világalakító munkáját, hanem az emberi tevékenység, a „mindennapi foglalatosság jövés-menése” tárja fel, teszi megismerhetővé valóságunkat, amely alapvetően térbeli (Heidegger 2019: 122, 257–259). Téri világunk tehát nem egy rajtunk kívül eső objektumként jelenik meg számunkra, hanem éppen az „átélt anyagságunk” által van

„bejárásunk” a világba, testi létezésünk teszi lehetővé a hozzáférést (Hidas 2015: 35, Merleau-Ponty 2012: 261). Ez a tér folyamatosan születőben van a lehetőség és a realizálódás feszültségében, alkotója pedig mindaz, ami benne megtörténik (Schneller 2002: 13). Az ember térnyerő aktusát a mai szekularizált világban a „szabaddá tétel” fogalma értelmében érthetjük meg igazán, ami annyit tesz, hogy az épített környezet képes a közösségi léptéket figyelembe véve olyan tájékozódási pontokat biztosítani, melyek nem csak az egyén mindennapjait tehermentesítik, hanem olyan társas interakciókat is lehetővé tesznek, amelyek által a társadalom társadalomként és nem egy jól olajozott gépezetként működik (Eliade 1987: 17–26, Schneller 2002: 218).

A tárgyi, anyagi környezetünknek tehát fontos szerepe van a valóságunk stabilizálásában. Eképpen nem beszélhetünk semleges térről sem, hiszen anyagi környezetünket folyamatosan jelentésekkel ruházzuk fel, élményekkel itatjuk át, és valójában csak az ilyen értelemmel felruházott helyek tudnak később teret felépíteni, teresedést előhívni. A város terét is különböző interakciók, társas viszonyok, konfliktusok és érdekek szervezik. Ebből fakadnak mindennapjaink térgyakorlatai és térelbeszélései, melyek meghatározzák, megerősítik vagy épp átalakítják a térbeli világunkat. A társadalom létének legfontosabb feltétele a dialektika ilyesfajta kiegyensúlyozott működése, aminek során az ember externalizáló tevékenysége alakot ölthet a térben, tárgyakban, szokásokban.

Megtervezni a várost ebben a formában annyit tesz, hogy tekintettel vagyunk annak komplexitására és képesek is vagyunk azt „artikulálni” (Sennett 1992, De Certeau 2010: 141, Sennett – Sendra 2020: 13–41, 113.). Az így felépített térbeli világ nem pusztán egy reprodukció lesz eztán, hanem egy olyasfajta alkotás, mely képes a szabályokba merevedett életet ismét tevékenységre ösztönözni, felkelteni a nyitottságot és lelkesedést a világ iránt, valamint kiszakítani az embert a rákényszerített közömbösségből. Hans-Georg Gadamer nem hiába hangsúlyozza a „játék” fontosságát az emberi kultúrában. Világunk felépítése, tárgyakban és épületekben való leképezése csakis az emberi részvétel által, az „együttjátszáson” keresztül válik valóságossá, ez tudja egy közösség, csoport lépéseit irányítani úgy, hogy közben szabad teret biztosít újabb tevékenységek számára (Gadamer 1994: 38–51, Schneller 2002: 13–27, Bachelard 2011: 18–62).

A kutatás módszertana

Vizsgálatom során történeti kutatással (újságcikkek, térképek és képi források elemzésével), valamint kvalitatív interjúk segítségével tártam fel a Mikszáth Kálmán tér életvilágának kialakulásában, fenntartásában és átalakulásában közrejátszó szereplőket, érdekeket, illetve azt a térgyakorlatot, amely a térelbeszéléseken túl napról napra megerősítette vagy épp módosította a tér valóságát.

A történeti kutatásban újságcikkekre, levéltári tervekre, valamint képi forrásokra támaszkodva vizsgáltam a tér kialakulásának társadalmi és materiális körülményeit, az akkori téri világot létrehozó és megerősítő gyakorlatokat, tértapasztalatokat. Ehhez az Arcanum¹ adatbázisában fellelhető digitalizált újságcikkeket, valamint a Hungaricana² térképeket összesítő gyűjteményét vettem alapul. A korabeli térképek tanulmányozásakor kirajzolódtak a városrész területi adottságai is, mint az utcahálózat struktúrája, a beépítések sorrendje, a házak átépítése, valamint korábban beépített telkek felszabadulása, ami így kiindulópontot adott a sajtócikkekben való kereséseimnek. A kigyűjtött, releváns cikkekből igyekeztem feltárni a kialakulást meghatározó társadalmi és materiális adottságokat, ugyanakkor a cikkírók

1 <https://adt.arcanum.com/hu/>

2 <https://www.hungaricana.hu/hu/>

térelbeszéléseit elemezve,³ valamint az előző adottságokkal összefüggésben kezelve leírni a felépült valóság működését.

A kutatás empirikus részében összesen 20 db interjút készítettem helyben lakókkal, térhasználókkal, város- és közterfejlesztésben dolgozó szakértőkkel, hogy a tér életvilágát megerősítő térgyakorlatokat, térnarratívákat, valamint a megújulást előhívó, magasabb szintű városvezetői érdekeket, fejlesztési lehetőségeket és korlátokat is megismerjem.

A kutatás eredményeinek bemutatása

Történeti kitekintés – A tér kialakulásának körülményei

A Mikszáth Kálmán tér a mai józsefvárosi Palotanegyed területén található, mely városrésze korábban mágnásfartályként, mágnásnegyedként vagy épp mágnásfirtliként hivatkoztak a kor tudósítói. A mágnásnegyed sosem volt hivatalos közigazgatási terület, elnevezését a Nemzeti Múzeum környéki főúri építkezésekről és az itt megtelepedő arisztokráciáról kapta. A szűk értelemben vett mágnásfartály tehát a Nemzeti Múzeum mögötti, valamint a mai Ötpacsirta és Reviczky utca mentén felépülő ingatlanokat jelentette, melyek további építkezéseket követően a Szentkirályi utca, a Lőrinc pap tér, a Horánszky, a Bródy Sándor és a Krúdy Gyula utca főúri házaival, bérpalotáival egészültek ki (Dubniczky 2012: 8–11).⁴

Ha a Mikszáth Kálmán tér nem is tartozott a szűkebb értelemben vett, szorosan a Múzeum mögötti részen kialakult mágnásnegyed térségéhez, létrejötte és beépítése nem függetleníthető a közelben aktívan tevékenykedő arisztokrácia jelenlététől. A tér területének „felszabadulása” azonban korábbra tehető, egy Pestet megrázó esemény, az 1838-as márciusi árvíz következménye, mely a főleg vályogházak építkezések miatt Józsefvárost érintette az egyik legerősebben (Turányi 1972: 23–24, Bácskai – Gyáni – Kubinyi 2000: 97). A tér helyén megtalálható épületek az árvíz áldozataivá váltak,⁵ csupán a mai Sophianum (Mikszáth Kálmán tér 1.) helyén maradt fent az 1810-es években épült Tajnay-ház (mely később Irinyi János gyufagyárának is helyet adott). 1869-ben az örökös Tajnay Ilona és férje, Révai Simon báró kérvényezték a ház épületének lebontását és egy háromemeletes bérház építését a József (mai Reviczky és Krúdy Gyula utca) és Ősz utca (Szentkirályi utca) sarkán.⁶ Ez volt az első magasabb épület a tér jelenlegi területén, melyet fokozatosan követtek főúri, illetve vagyonos

³ A térelbeszélések interpretálása során a következő tematikus blokkok születtek meg: térhasználat – jellemző mozgások, térhasználók köre, térbenyomás – épített környezet megítélése. Ezek a csoportok a különböző térre vonatkozó leírások és benyomások kódolása, címkével való ellátása által formálódtak ki, ugyanakkor a kategóriákat jelentősen meghatározta a kutatás témája, a vizsgálat elméleti megfontolásai, valamint a kutatási kérdés maga.

⁴ Józsefváros ekkor még szellősen, szinte beépítetlenül kínált lehetőséget az arisztokrácia megtelepedésére, így a területen nem kellett épületeket lebontaniuk ahhoz, hogy felhúzzák palotáikat. József nádor is felismerte a Nemzeti Múzeum épületében rejlő értéket, és egy 1838-as telekfelosztási kérelmet többek között azért is utasított el, mert meg volt győződve arról, hogy ez a terület a Múzeum vonzereje révén még fel fog virágozni. Intézkedéseivel igyekezte meggátolni a józsefvárosi területekre amúgy is jellemző falusias jelleg terjeszkedését, telekfelosztásra tett javaslataiban pedig a nagyobb telkek kialakításával a főúri építkezéseknek kedvezett (Dubniczky 2012: 62–64)

⁵ „Budapest (1838) – Pest-Buda–Óbuda áttekintő árvízterképe az 1838. évi árvíz okozta épületkárok ábrázolásával – Pest-Buda belterületének Duna-parti statisztikai térképe” alapján. Forrás: Arcanum Térképek <https://maps.arcanum.com/hu/map/budapest-1838/?layers=85&bbox=2121778.8767100554%2C6022041.852001871%2C2123311.4487115107%2C6022632.048387534>

⁶ HU_BFL_XV_17_b_312_414/1869; Pesti Napló, 1869. február 5. 20(5543), 2.o.

polgárság által épített bérpaloták.⁷ Az úri városrész kialakulása tehát nem egyik napról a másikra történt, hanem csak fokozatosan, kis lépésekben teljesült a mánásvilág és a polgári társadalom épületekben való megtestesülése. Itt-ott még felsejlettek a korábbi falusias, kertes, kisiparosabb jelleg nyomai, ám azok végül átadták (ha nem is egyöntetűen) a helyüket a kulturális és politikai intézményekkel tűzdelt, palotákban és bérházakban objektíválódott úri-polgári élet helyszíneinek.

A tér kialakulásában további fontos tényező a közigazgatási egyesítés⁸ előtt álló Pest, Buda és Óbuda átfogó szabályozása és rendezése az 1870-ben életre hívott Fővárosi Közmunkák Tanácsa⁹ által (Gyáni 2008: 113). A fővárosépítés időszakában az elegáns lakóépületek és bérházak, nagyszabású terek mellett kisebb léptékű, közösségi funkciót betöltő közterek is megtalálhatóak voltak a városszövetben, melyek egy része már korábban is létezett, továbbiakat viszont tudatos várostervezés keretében, egyes kerületek szabályozásának részeként jelöltek ki (Szívós 2022: 241–242). Ilyen szabályozási elvek mentén rendezték a közelben futó Ötpacsirta utcát, a tér egyik oldalát alkotó Ősz utcát (napjainkban Szentkirályi utca),¹⁰ és magát a tér területét jelentő üres telket is. Először 1872-ben olvashatunk újságcikket arról, hogy a József utca (mai Krúdy és Reviczky utca) és az Ősz utca metszésében lévő üres telken egy nyilvános tér létrehozásán gondolkodik a Fővárosi Közmunkák Tanácsa, azonban a tényleges átalakításra még évekig várnia kellett a lakosságnak, miközben a szóban forgó telek rendezetlenül maradt.¹¹

Az ekkor formálódó belső-józsefvárosi terület egyik sajátossága volt, hogy a korábban szabályozatlan beépítéseknek köszönhetően a József utca „megtörve”, a mai Reviczky utca nyomvonalán folytatódott egészen a Stáció utcai (Baross utcai) torkolatig.¹² Ez a téri adottság, valamint Budapest rendezésének korabeli kívánalma nagyban meghatározta a tér későbbi átlátható, de főleg áthaladó mozgásnak helyet biztosító kialakítását. Egy 1878-ból származó kataszteri térképen¹³ felfedezhető már a tér későbbi elképzelt elrendezése, ami egészen az 1990-es évek végéig, kisebb módosításokkal (fásítás-fűvesítés, aszfaltozás, szoborállítás) megőrizte térbeli struktúráját, elrendezését. Ekkoriban két háromszög formájú járdasziget tette ki a tér szabad felületét, melyet középen a József utca szelt ketté,¹⁴ a tér körül pedig bérkocsisok

7 HU_BFL_XV_17_d_329_036729, HU_BFL_XV_17_d_329_036728, HU_BFL_XV_17_d_329_036712

8 1873. január 1-jei hatállyal jött létre Budapest Pest, Buda és Óbuda egyesítésével

9 Az FKT 1872-ben dolgozta ki Pest városának szabályozási tervét, mely a Szentkirályi utca rendezésével érintette a vizsgált területet is. Déry Attila (1995) A Fővárosi Közmunkák Tanácsa (1870-1948). Egy független városrendező hatóság. Budapesti Negyed 9. (1995/3) <https://epa.oszk.hu/00000/00003/00008/dery.htm> (Letöltés dátuma: 2023. 03. 10.)

10 A Fővárosi Közmunkák Tanácsának hivatalos jelentése az 1872. évről, 5.o.

11 A Hon, 1872. június 27. 10 (147), 2.o.

12 „Budapest (1878) – Budapest méterrendszerben készült kataszteri jellegű térképe” alapján. Forrás: Arcanum Térképek

<https://maps.arcanum.com/hu/map/budapest-1878/?bbox=2122047.907313991%2C6022246.353302455%2C2122897.6720893797%2C6022573.599329801&layers=95>

13 „Budapest (1872) – Pest belterületének városrendezési térképe” alapján. Forrás: Arcanum Térképek <https://maps.arcanum.com/hu/map/pest-1872/?layers=90&bbox=2121965.7304297355%2C6022168.787552772%2C2123001.939797523%2C6022567.833746411>

14 „Budapest (1878) – Budapest méterrendszerben készült kataszteri jellegű térképe” alapján. Forrás: Arcanum Térképek

számára alakítottak ki megállóhelyeket,¹⁵ akik a környék főúrainak közlekedéséről gondoskodtak.

A főváros hatósága végül 1879-ben vett át tervek az Ősz és József utcák sarkán fekvő, későbbi Mikszáth Kálmán tér szabályozására és parkosítására, melyet a Fővárosi Közmunkák Tanácsa el is fogadott, viszont kivitelezését későbbre halasztotta.¹⁶ A végleges rendezésre körülbelül a századforduló idején került sor, rövidesen pedig Reviczky tér¹⁷ elnevezést is megkapta a rendezett, fákkal körbeültetett, aszfaltozott terület. A Mikszáth Kálmán tér nevet pedig csak a „nagy palóc” 1910-es halála után, 1911 óta viseli a köztér.¹⁸

Tér vagy utca? – Térhasználat és térpercepciók korabeli újságcikkek, képi források és lakossági interjúk alapján

A tér kialakításában tehát főleg a nagyvárosi fejlődéssel összeegyeztethető szabályozási, rendezési elvek, beépítésében pedig főúri érdekek objektiválódtak, melyek nagyban befolyásolták az internalizálás lehetőségeit, a belakás folyamatát. Egészen a megújulásig megmaradt ez a járdaszigetes, kocsiuúttal átszelt és körbevett elrendezése a térnek, aminek láttán felmerülhet a kérdés, hogy mennyiben tudta a terület betölteni a létrehozásakor is megfogalmazott „nyilvános tér” funkciót, miképpen adódott az emberek számára ez az osztott formában feltáruló térség.

Ennek vizsgálatához érdemes ismét visszatérni a tér épített környezetére és annak lehetőségeire. Egy 1900-ból származó képen¹⁹ kivehető, hogy alapvetően az áthaladó mozgás volt jellemző, megtartó erőként legfeljebb a tér szemközt is látható üzletsora adott lehetőséget. A tér ténylegesen szabad felületét adó, nagyrészt leaszfaltozott, „háromszög” alakú járdaszigetek nem igazán tudták betölteni azt a közösségi tér funkciót, amelyet napjainkban is tapasztalhatunk, mivel az emberi cselekvés csak korlátozott helyeken (üzletekben, italozóokban), a tér területén pedig csak erősen rögzített módon (átsétálás, esetleg padkán való várakozás) mehettek végbe. Hiába volt köztér, a területén nem álltak padok és nem volt nagyobb zöldfelület, ami lehetőséget teremtett volna áthaladáson túlmutató rutinizált cselekvések meghonosodására. Az alábbi újságszöveg is arra mutat rá, hogy a kialakulás idejében nem egészen térként adódott a városlakók számára az akkori Reviczky, későbbi Mikszáth Kálmán tér:

„(...) gróf Károlyi István József utczai pompás palotájából először az elegáns fogat gördült ki, lépésben huzatván addig a téresebb utczarészig, mely — melleleg mondvá — több hónap óta várja már a hatóságilag neki szánt 'Reviczky Gyula-tér' nevét, de hiába várja.”²⁰

A „téresebb utczarész” kifejezés talán a leginkább e térre jellemző sajátosság, hiszen a térnek nem a háromszöges járdaszigetei, hanem az azt osztó átlós, valamint a Szentkirályi utcába torkolló útszakasza volt leginkább kihasználva. A terület alapvető zártsága

<https://maps.arcnum.com/hu/map/budapest-1878/?bbox=2122047.907313991%2C6022246.353302455%2C2122897.6720893797%2C6022573.599329801&layers=95>

15 Bérkocsi-állomáshelyekre vonatkozó aszfaltozási munkákról: Pesti Napló, 1890. augusztus 6. 41 (215), 2.o.

16 Pesti Hírlap 1879. szeptember 28. 1 (267), 3. o.

17 Korabeli tudósítások alapján egyértelműen Reviczky Gyuláról lett elnevezve a tér.

18 Pesti Hírlap, 1911. május 20. 33 (118), 7.o.

19 Mikszáth Kálmán tér (kép idejében Reviczky tér) a Baross utca felől jövet, a Szentkirályi utcából nézve. Forrás: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest-képtár. Jelzet: K001864.

20 Fővárosi Lapok 1897. április. 17. 34 (107), 3.o.

megteremtette a köztér benyomását, ugyanakkor az utcarész hangsúlyossága ebből valamiképp vissza is vett. Egy kibővített úttorkolat, ami közigazgatásilag tér volt ugyan, de a gyakorlatban leginkább csak egy „*fákkal beültetett utca*”.²¹ A merev térstruktúra, az intimitást biztosító zártság, valamint a városrész úri-polgári lakossága²² egy olyan téri világot eredményezett, amely nyugodt, csendes és meghitt volt ugyan, de az alkotóelemek összejátszása nem tudott intenzív térgyakorlatot, ezáltal mély ember-tér kapcsolatot előhozni a területből.

A későbbiekben ez a csendes térgyakorlat kiegészült a „Kis Vatikánná” alakuló területen zajló körmenetek és liturgiák által, amely a Jézus Szíve Plébánia előtt elterülő Scitovszky tér (ma Lőrinc pap tér) mellett a Mikszáth Kálmán teret is érintette.²³ 1917-ben az egykori Révay báró házába átalakítások után beköltözött a Szent Szív Leányiskola, 1928-ban pedig felszentelték a Reviczky utca sarkán álló Krisztus Király Kápolnát,²⁴ valamint eleve adott volt már a Jézus Szíve Templom és a Szent István Társulat neogótikus épülete (mai PPKE Jog- és Államtudományi Kar) a Szentkirályi utcában. A területen megtelepedő egyházi intézmények és vallási szereplők így egy újabb árnyalattal gazdagították a téri valóságot, valamint annak alapvető társadalmi sokszínűségét, hisz a környéken élő arisztokrata, polgári rétegen és az iparosmesterségeken túl dominánsan megjelent a vallási élet is. A területen tapasztalható vallási aktivitás az épített környezetben is nyomott hagyott, újabb jelentéseket rögzített a már megismert fizikai világban. A Jézus Szíve körmenetek például egyfajta kapcsolatot is teremtettek az akkori Scitovszky, későbbi Lőrinc pap tér és a Mikszáth Kálmán tér között azáltal, hogy a körmenet fontos megállópontjai voltak ezek a helyszínek.²⁵

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a Mikszáth Kálmán tér létrejöttében és elnyert formájában fontos fizikai adottság volt a józsefvárosi úthálózat rendezetlensége, valamint a megtört József utcák között elterülő telek felszabadulása. Az átlós elrendezés így az egy utcát alkotó két szakasz összekötését, a terület szabályozását szolgálta, a maradék két háromszög alakú járdaszívet jelentette a tér szabad, forgalommentes felületét. A teret jellemző zártabb, osztott formák és a főleg rendezési, szabályozási elveket rögzítő struktúra ugyanakkor meghatározta a téren kivitelezhető cselekvések tartományát, a térhez való viszonyulás, illetve a tér internalizálásának lehetőségeit. Az áthaladásra ösztönző téri valóság társas interakciók hiányában nem tudott jelentésekkel telítődni, kiemelkedni a városszövetből. Az egyházi szertartásokat leszámítva a tér nem rendelkezett központi jelentőséggel, inkább egy intim, csendes lakóhelyként funkcionált, mint közösségi tevékenységek helyszínéül.

A tér világa a megújulást megelőző időkben

A szocializmus időszaka alatt az épített környezet némileg átalakult, de sokkal inkább a térhasználatban mutatkoztak látványosabb változások. A II. világháborút követő szocializmus lakás- és várospolitikája nem kedvezett a belvárosias területeknek, mivel a rendszer

²¹ Pesti Napló, 1871. június 11. 22 (133) 1. o. A cikk írója leginkább a Múzeum teréről beszélt, ugyanakkor betekintést nyújt a negyed nyilvános tereinek akkori világába: „*A többi tér inkább fákkal beültetett utca, nyílt sétahely, ez némileg magánkert [Múzeum kertje], magánkertje mindenkinek, hol az ember otthonosan, fész nélkül érezheti magát s csinálhat amit akar – t.i. amit lehet.*”

²² Több feljegyzésben is olvashatunk az ország életében meghatározó főurak, politikusok jelenlétéről a tér környékén. Az újságcikkek alapján Andrassy Gyula is felkereste Zichy Aladárt a Reviczky téri lakásán (Hazánk, 1905. február. 07. 12 (33) 2. o.), Károlyi Gyula pedig később innen indult minden reggel taxival a Várba (Magyar Hírlap, 1932. szeptember 24. 42 (215) 5. o.).

²³ A Nép, 1925. június 23. 7 (138), 8. o.

²⁴ Nemzeti Újság, 1928. június 12. 10 (131), 10. o.

²⁵ Új Magyarország, 1945. május 24., 3 (21) 2. o.

ideológiájából fakadó egalitáriánus eszme a társadalmi és vagyoni különbségek felszámolását tűzte ki célul, így a kerület belső területeit jellemző, vagyonosabb társadalmi réteg és az azt támogató szolgáltatások által képviselt úri-polgári életvilág fénye is megkopott. Az épített környezetet létrehozó, fenntartó és élettel megtöltő „hordozócsoporthoz” – legyen szó egyházi szereplőkről, a szolgáltatásokat nyújtó kisiparosokról, vagy a polgárság és az arisztokrácia képviselőiről – a „szocialista életforma” erőltetett követelményeinek már nem feleltek meg (Csanádi et al. 2010: 337–345, Szívós 2014: 39). Továbbá a háború utáni szocialista városfejlesztés főleg a lakáshiányra reflektálni tudó lakásépítési programokat priorizálta, csak később, az 1970-es években került ismét előtérbe a történelmi városrészek megújításának igénye (Szívós 2014: 38–39). A tér így valamelyest kiüresedett, parkoló autókkal telítődött, vesztett az intimitásából, és csak a rendszerváltozás után, rövid időre alakult át az alternatív kultúra egyik bölcsőjévé, ami egészen az 1997-ben induló rehabilitációs folyamatokig meghatározta a téri (éjszakai) világot.

Az épített környezet és a térhez való viszonyulás változásai

A tér eddig bejárható szabad felületében is változás történt, az aszfaltozott, fákkal keretezett járdaszízeket felváltották az alacsony kerítéssel szegélyezett füves beültetések, ami még inkább kiszorította az emberi tevékenységeket, valamint a korábban jellemző egyházi körmeneteket a térről, mivel a zöld terület elkerítve, inkább díszkertként, semmint társas interakciókra nyitottan terült el a járdaszízekeken.²⁶ A kiszorító téri környezet csak fokozódott a parkoló autók későbbi megjelenésével, aminek folytán az utca nagy része a járművek birtokába került. Az 1970-es évek növekvő motorizációs folyamatai, az autók dominanciája a városi térben ezen a kis köztéren is éreztették hatásukat. Az eddig gyalogosan is bejárható útszakasz fokozatosan a forgalom uralma alá került, tér-jellegét szinte teljesen eltörölte az autók nagy aránya a területen, így az utca emberei főleg csak a szűk járdákon kelhettek át – mindennemű tartózkodás nélkül – a téren.

Ez az elhanyagolt, parkoló autókkal tűzdelt térbeli világ nem igazán tudott emberi tevékenységeknek helyet adni, a szabad felület kicsi és lezárt formái főleg az áthaladásnak kedveztek, jelentésadásnak aligha. Egy Józsefvárosban felnövő interjúalanyom térleírás alapján a tér nem biztosított semmiféle játéktérrel egy gyermek számára, mivel a parkoló autók, valamint a járdák és a szabad felület mérete miatt nem volt elég hely ilyesmire. Gyermekkori visszaemlékezéseiből nem maga a tér bontakozott ki, hanem a tér egyes pontjai, azoknak az épületeknek a beltére, melyekben megfordult (Piarista Gimnázium, gyermekfogászat):

„Abban az időben, amikor én még kislány voltam, akkor azért ez nem volt egy ilyen célpont, hogy oda menjünk. Nem volt ilyen, hogy akkor menjünk oda, menjünk a Mikszáth Kálmán térre, mert ott alapvetően nem volt semmiféle játék, vagy nem voltak, nem volt egy olyan tér” (60 éves nő, korábbi józsefvárosi lakos).

Tapasztalati szinten sem jelent meg markánsan a tér; mivel nem lehetett szabadon bejárni a területét, így a tér világának megtapasztalása is csak korlátozottan volt lehetséges. A tér elrendezése ily módon nem csak az ember-ember, hanem az ember és fizikai környezet kapcsolatának kialakítására sem adott lehetőséget.

A tér ekkoriban, az 1970-es, 1980-as években főleg áthaladási funkciókat töltött be, ugyanakkor nem közlekedési csomópontként, hanem sokkal inkább egy menekülő-útvonalaként szolgált az autósoknak, hogy elkerüljék a Körutak, valamint a Rákóczi út dugóit, fennakadásait.

²⁶ Mikszáth Kálmán tér 1961-ben, közepén a díszkúton még Kovács Ferenc „Olvasó lány” című alkotása. Forrás: Fortepan/ Képszám: 101150
<https://fortepan.hu/hu/photos/?advancedSearch=1&id=101150>

Központi jelentősége tehát nem volt, a térre való megérkezés főleg valamely fontosabb intézmény (gimnázium, fogászat vagy épp a Reviczky utcában álló Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) irányába való átkelés, vagy a körüti, gyorsforgalmi utak kikerülése céljából történt. Az elbeszélésekben többször is hivatkoztak a térre „*utcasarok*”-ként, „*jelentéktelen tér*”-ként, mely megnevezések utalnak arra, hogy a térrel való kapcsolat szinte elhanyagolható volt ekkoriban. A visszaemlékezésekben sokkal hangsúlyosabban voltak jelen a leginkább közlekedési jelentőséggel rendelkező terek mint a Blaha Lujza-, Moszkva-, illetve a Nagyváradi tér. E terek voltak főleg a találkozások csomópontjai, mivel ezekről a helyekről legalább indultak tömegközlekedési eszközök a város többi területére.

Ez a fajta kiüresedett állapot még akkor is megmaradt, mikor a rendszerváltozás után, a mai Palotanegyed területén elsőként megjelentek az alternatív kultúra kultikus helyei, mint Tilos az Á, Könyves Kávézó, Cirkó-Gejzír mozi, stb. A Krúdy Gyula utca tengelyén kialakuló underground kultúra ekkoriban erősen meghatározta a környék éjszakai világát. Mivel a köztéri funkciók nagyjából kimerültek a korlátlan autóforgalom biztosításában, így nem meglepő, hogy a társas élet a nyilvánosság tereiből behúzódva tudott csak létrejönni. A Krúdy Gyula utca helyszínei között történő ingázások jellemezték ekkor az esti térgyakorlatot, és valamiképpen erősebben is emelkedett ki ez a tengely a visszaemlékezésekből, mint a tér maga:

„A Mikszáth tértől a Lőrinc pap térig Bermuda-háromszögnek hívták. Nagyon jó helyek voltak. Azt tudom, hogy az egy program volt, hogy lejöttünk a Krúdy utcába. Akkor nem Mikszáthnak mondtuk, hanem Krúdynam. Hogy lejövünk a Krúdyba.” (szakértői interjú V.)

Az interjúrészekből is látható, miként szerveződött a városrész a mindennapi gyakorlatok mentén, hogyan alakították a város szövetét a térhasználók viszonyulásai, értelemdásai, valamint magasabb szinten a szocializmus várostervező, rendezetlenséget végletekig mellőző elvei. A fizikai környezet erodálódása és szigorodása a térhez való viszonyulást, az internalizáció módját is meghatározta, a korábbi időkhez képest még inkább kiszorult az emberi tevékenység a város nyilvános teréből. Ezek a várost és városrészt szervező pontok csak később, a Krúdy Gyula utca tengelyén szórakozóhelyekben, kocsmákban objektíválódó alternatív kultúrával tolódtak kissé beljebb, Belső-Józsefváros szívébe. A Krúdy Gyula utca tengelyén kialakuló alternatív kultúra hordozott valamiféle jelentést a térgyakorlat által, mindezt inkább a szórakozóhelyekhez, nem pedig a közterekhez kötve. A Mikszáth Kálmán tér történetében nem a semmiből alakult ki egy erős, lüktető, ugyanakkor otthonosságot biztosító életvilág, hanem az a folyamatos érdekeket és igényeket megtestesítő emberi tevékenység, valamint ezek mentén szerveződő hangsúlyok, jelentések eltolódásának volt az eredménye. Ezeknek a jelentéseknek, viszonyulásoknak mindig az aktuális társadalmi csoportok, vagy korábban is említett „hordozócsoportok” adtak nyomatókat azáltal, hogy térhasználatukkal, térelbeszéléseikkel megerősítettek, „újratemték” a téri világot (De Certeau 2010: 13).

A tér rehabilitációja – Érdekek, elképzelések és a térnyerés harca a megújulás folyamatában

Budapesten csak az 1990-es évek politikai-gazdasági-társadalmi átalakulásai indították el a már nagyon szükséges helyreállítási folyamatokat a főváros kerületeiben. Józsefváros esetében ez a ferencvárosi városrehabilitáció után kezdődött meg,²⁷ melynek egyik első pontja éppen a Mikszáth Kálmán tér megújítása volt 1997-ben, a névadó magyar író születésének 150.

²⁷ Rév8 Rt. – Ingatlan és Befektetés (2003): Sokszínű városrehabilitáció. Budapest, Immopress Kiadó. 8.o.

jubileumára.²⁸ A tervezés elvárásai között szerepelt, hogy valamiképpen megidézze a párizsi, illetve amszterdami diáknegyedek világát, ugyanakkor egy olaszos, mediterrán jelleget is szeretett volna az akkori városvezetés a térnek, hogy létrehozzon egy ifjúsági bázist a korábbi szubkultúra helyére. Bár a tér tervezője interjújában megemlítette a környéken korábban jelen lévő alternatív kultúrát is mint adottságot, egy másik szakértői interjúból inkább az derült ki, hogy a tér rehabilitációja egyúttal egy „bulinegyed” kialakulásának próbált gátat szabni:

„Ugye nem voltak szórakozási lehetőségek Budapesten. Józsefváros ezen a részén viszont nagyon sok hely nyílt, Tilos az Á, a Lőrinc pap téren volt a Cirkó-Gejzír. Elképesztő jó helyek voltak. Én is csak utólag tudtam meg, de akkor a városvezetés, a kilencvenes évek fele, valahogy eldöntötte, hogy itt nem lesz ilyesmi. Lakók is nagyon tiltakoztak ellene. Ebből sosem lett ez a bulinegyed.” (szakértői interjú V.)

Az önkormányzati elvárások tehát sokkal inkább a lakosság által is problémásnak tartott underground helyek távozását szorgalmazták, nem a szubkultúra maradását, helyére pedig a környék egyetemeinek és iskoláinak diákságra, kulturális intézményeire alapozó tengelyt álmodtak meg, ezek az érdekek objektiválódtak később a megszületett tér épített környezetében, ezt szolgálta a többnyire gyalogosoknak átadott nagyobb kiterjedésű terület.

„Krúdy utca is erre fel volt csatolva, hogy ebből egy ilyen sétálóutca legyen, de az egészet nem lehetett megcsinálni, a közlekedés annyira érintette a városnak ezen részét, viszont hogyha itten átalakítják és nagyon erősen lecsökkentik a forgalmat, vagy meg is szüntetik, akkor itt már lehetett olyan teret csinálni, ahol az emberek jól érzik magukat. Szórakozás, beszélgetés, satöbbi. Nagyon közel voltak az oktatási intézmények. A Piarista Gimnázium, a SOTE, az ELTE. Rengeteg diák járt kelt ezen a területen.” (szakértői interjú III.)

A Krúdy Gyula utca teljes forgalomtól való elzárása még nem jelent meg a tervezői, főépítési szempontok között, mivel ekkor teljesen elképzelhetetlennek tűnt, hogy ezt a forgalmi eret kiiktassák a város közlekedéséből. A Szentkirályi utca pedig ebben az időben még átvágta a területet, nem volt kapcsolata a Mikszáth Kálmán térrel, valamiképpen el is választotta a belvárosias fővárosi területektől a környéket. A tér rehabilitációját követően a Krúdy Gyula utca ugyanúgy parkoló autóktól és forgalomtól terhes utcarész volt, mint korábban, ugyanakkor az átlós, teret felosztó útszakasz teljes egészében kikerült a tér struktúrájából. Az interjúkból kiderült, hogy erre már csak azért is szükség volt, mert a tér épített környezete erősen beszívta a városi forgalom szennyeződéseit, többek között a Mikszáth Kálmán szobor is koszosan állt a magas, épületeket takaró fák között. A tér felszabadítása által így nem csak az autók kerültek ki a térről, hanem könnyebben tisztíthatóvá is vált a terület, a (kijebb helyezett) Mikszáth Kálmán szobor pedig örökzöld bokrok elé állítva sokkal hangsúlyosabban emelkedhetett ki a tér világából. Ilyen praktikus szempontokon túl a tér területének forgalommentesítése legfőképpen a közösségi élet kialakulását szolgálta azáltal, hogy helyet biztosított a társas interakcióknak, emberi tevékenységeknek.

A klinkertéglás épület stílusához illeszkedő burkolati megoldásokkal, valamint az olasz városokat megidéző szökőkút elhelyezésével a mediterrán jelleg megalkotása volt a célja a tervezőnek, ugyanakkor mindvégig hangsúlyos volt a tervezési folyamatban, hogy ezek az objektumok emberi használatba is bevonható tárgyi adottságként kínálkozzanak a lakosság számára. Mind a szobrot övező megemelt növénykaszetták, mind a szökőkút alkalmasak voltak arra, hogy az emberek köréjük leüljenek, ezenkívül padok is kihelyezésre kerültek. A köztér

²⁸ „Szakértői interjú III.” alapján. Időben következő pontok a Szabó Ervin tér, az Ötpacsirta és a Reviczky utca felújítása, valamint a Mária utca, Baross utca, Mikszáth tér és Krúdy Gyula utca által határolt II. tömb társasházainak rehabilitációja voltak, amely során a Krúdy Gyula utca épületeinek homlokzatai is megújultak. A palotanegyedi projektek közül a továbbiakban csak a tér szempontjából is releváns lépéseket fogom kiemelni.

használatára így sokkal több lehetőség nyílt, de az intenzív életnek még így is voltak akadályai.²⁹ Ekkoriban az épületek is sokkal rosszabb állapotban voltak, kevesebb pad volt a téren, de ennél még korlátozóbb volt az autóforgalom jelenléte a Krúdy Gyula utcában, ami elvágta az utca felőli oldalt a tértől. A leválasztott üzletsor így nem tudott szervesen kapcsolódni a nyitottabb térelrendezéshez, a megjelenő vendéglátóegységek sem tudták teraszaikat kipakolni a területre. Az utca burkolatilag sem képzett egységet a térrel, erre egészen 2004-ig várni kellett, ekkortájt kezdték el tervezni a Lőrinc pap térrel együtt Krúdy Gyula utcát.³⁰

A belakásból származó újabb igények – A Krúdy Gyula utca felkarolása

Igazi fordulat akkor történt a tér világában, mikor a lakosság, illetve a megjelenő üzlethelységek tulajdonosai a megújult tér belakásának folyamatában újabb igényeket fogalmaztak meg az önkormányzat felé. A Krúdy Gyula utca vendéglátószékei, üzlettulajdonosai ekkor szerveződtek civil szervezetté,³¹ és összefogva, lakossági érdekek szócsöveként végül elérték, hogy az utca forgalomtól elzárt terület legyen. Ha meg is jelent az üzletek felpörgetésének és az utcáról való jobb elérésének igénye, a Mikszáth Kálmán tér fejlődése tekintetében kétségkívül a Krúdy Gyula utca lezárása hozta el a lényegi változást, és egyben kapcsolatot is teremtett a tőle nem messze fekvő Lőrinc pap térrel. Ez a nagyobb léptékű átalakulás mindenféle lakossági fórum ellenére is érdekütközésekkel és erős konfliktusokkal járt együtt, nem volt egyértelműen lelkes a fogadtatás.³² A Krúdy Gyula utca lezárása teljes egészében felborította az eddigi forgalmi rendet, rengeteg feszültséget szított az önkormányzat és a területen autókkal parkoló vagy épp áthaladó lakosság között. Itt is megnyilvánul az életvilágot fenntartó dialektika működésének az a sajátossága, hogy az externalizáció-objektíváció-internalizáció hármasa egy időben, nem pedig külön-külön, determinisztikus módon hatnak egymásra. A Mikszáth Kálmán tér esetében is látható, hogy a diáknegyed elvárásait megtestesítő épített környezet nem egyik napról a másikra formálta a környéket egy ifjúság által éltetett, pulzáló területté, hanem nagyon sok tényező betagozódott ebbe a folyamatba. A belakhatóságának feltétele többek között az volt, hogy az ott élők, a közteret használók, valamint az üzlettulajdonosok és vendéglátósok – az internalizálás folyamatában – fellépjenek a Krúdy Gyula utca kisajátításának és átalakításának igényével, azonban ez nem feltétlen egyezett az autós érdekekkel. A következő interjúrészlet is jól mutatja, hogy magának a lezárás aktusának is idő kellett, míg beépült a mindennapi rutinba:

„Az egy nagyon vicces emlék volt, hogy kábé egy évig megszűnt itt az autóforgalom és állandóan be akartak jönni az autók. És akkor már olyan volt, hogy mindenki hordott oda követeket, hogy ne jöjjenek be az autók, de az autósok fogták magukat és arrébb rakták a követeket. Kábé egy év kellett, mire az autósok megszokták, hogy nem kéne ide behajtani.” (52 éves nő, vendéglátós)

A forgalom módosítása, valamint a parkolási rendszer átalakítása végül olyan jól átment az emberek köztudatába, hogy a korábbi állapotokat ma már kevesen kívánják vissza. A megújulás folyamatában azonban érdemes kiemelni, hogy a valóságunk nem egy befejezett entitás, hanem folyamatosan alkalmazkodik az ember externalizáló, objektíváló, illetve internalizáló tevékenységéhez. A tér világa sem vált egy stabil, változatlan környezetté a rehabilitáció befejezése után, tovább formálták azt a megjelenő csoportok, szereplők

²⁹ „Szakértői interjú IV.” alapján

³⁰ „Szakértői interjú V.” alapján

³¹ Bár a civil egyesületet az anonimizálás szempontjait figyelembe véve nem nevezem meg, el kell mondani, hogy a negyed civil kezdeményezései, eseményei a mai napig intenzívek, nem hagytak alább az összefogás az elért eredmények után sem.

³² Szakértői visszaemlékezések alapján.

cselekvései, igényei, interakciói, konfliktusai. A fizikai környezet egyrésztől lekövette ezeket az ütközéseket, összefonódásokat, másrésztől pont a tér belakása során váltak érzékelhetővé a benne rejlő további lehetőségek. Ennek hangsúlyozása már csak azért is fontos, mert láthatóvá válik, hogy a fizikai környezet alakítása csakis az emberrel való kölcsönhatásában értelmezhető, viszont az épített valóság internalizálásának, az ott végbemenő társas interakciók kialakulásának időre van szüksége, és csakis ezen emberi cselekvések által lehetséges.

A helyi közösség megerősödése – A rehabilitációt lekövető identitáserősítő programok hatása a térre és környékére

A Krúdy Gyula utca sétálóutcásításával közel egyidőben megindult az Európa Belvárosa Program is, mely már Uniós pénzekből, a Palotanegyed megújítását célozta meg.³³ A gazdaságélénkítési és turizmusfejlesztési program keretein belül elkezdődtek a homlokzat- és további köztér-felújítások, valamint erre az időszakra datálható, hogy Belső-Józsefváros területe városképében és hangulatában egyre inkább felzárkózott a Belvároshoz.

A terület felértékelődése mögött komoly (köztük politikai, üzleti) érdekek is húzódtak, valamiképp a Palotanegyed megújításától, korábbi fényének visszaállításától várták Józsefváros megítélésének változását, gazdasági felpörgetését, ugyanakkor sajátos, diákokat és kultúrát vonzó szerepet is szántak neki. Ekkortájt mind a civil egyesület tagjai, mind egy környéken működő tájépítész iroda megkezdte munkáját a területen, művészeti akciókkal, rendezvényekkel. A közösségépítő programok közül azok tudtak élénkítő hatással lenni a térhasználatra, melyek valamiképp a helyi sajátosságokra épültek, nem pedig valami városrésztől idegen kultúra meghonosítását célozták meg. Változást csak a helyi lépték és a terület társadalmi adottságainak figyelembevételével lehetett előidézni, és azt is csak kis lépésekben. Az említett tájépítész iroda mindvégig figyelt arra, hogy programjaikkal valamiképpen a helyi identitást hívják elő, és ne csak a fogyasztásnak, a gazdasági potenciál erősítésének adjanak lehetőséget, mint ahogy az az Európa Belvárosa Program kapcsán megfogalmazódott. A gazdaság- és turizmusélénkítő fókusz mellett az iroda egy irodalmi kultúrára és olvasásra alapozó életet képzelt el a környéknek, de a vendéglátóegységek térnyerései ezt némiképp mérsékeltek. Végül a civil egyesület tagjaival és a kerület városfejlesztő cégével összedolgozva, kisebb projektekkel, belső udvarok lakóközösségeinek erősítésével, köztéri bútorok kihelyezésével, aszfaltfestéssel, valamint egyéb művészeti akciókkal igyekeztek feléleszteni és megerősíteni a negyed identitását, illetve a helyi kultúrát. Azon túl, hogy akcióik kizökkentették a lakosságot a hétköznapi rutinjaiból, egyfajta térkapcsolatot is kialakítottak, hiszen ezek a tárgyak az emberi használatra voltak kihelyezve, a programok pedig bevonódási lehetőséget adtak a lakóknak, hogy magukévá tehesék a megújuló városrészt.

Az áthaladás helyéből a találkozások tere

Az elemzés utolsó részeként megvizsgáltam, hogy miként viszonyulnak napjainkban a térhasználók a térhez, miként változott a tér világa azáltal, hogy megnyílt az emberi cselekvések számára és képessé vált arra, hogy az áthaladáson túl egyéb tevékenységek számára is helyet biztosítson. Ennek bemutatására már csak azért is van szükség, mert egy átalakított környezet

³³ A program részletezése a szakértői interjúk alapján történt. Az egész negyedre vonatkozó fejlesztési elképzeléseket a 2009. május 20-i ülésre benyújtott, nyilvánosan elérhető „Európa Belvárosa Program/ Projektfejlesztési útvonalterv teljesítése” tárgyú előterjesztés tartalmazza:

https://jozsefvaros.hu/downloads/2022/03/430_20090520_europa_belvarosa_program_.pdf?ver=20220310154807&download=force

csakis az emberi lakozás által, a tér szabad internalizálásán keresztül tud tovább élni, fejlődni, nem pedig akkor, ha eleve meghatározott funkciók és formák mentén épül fel és kényszerít ki a cselekvéseket.

A városvezetési elvárásokban megfogalmazódott „olaszos jelleg” végül a térhasználói interjúkban is markánsan megjelent, köszönhetően az épített környezetnek és a benne kialakuló társas életnek. Az ott lakóknak inkább otthonosságot, jóleső érzést ad a téren megtalálható, emberi találkozásokból adódó „nyüzsgés” és „moraj”, mivel a térhasználók tiszteletben tartják a tér „szabályait”. A környék csendrendelete is ezt a békés viszonyt segíti elő, tipikus tértapasztalat, hogy a tér egyik pillanatról a másikra, a „pezsgésből” a teljes csendbe fordul át a rendelet értelmében.

„Nem tudom mi így a csendrendelet, de rendszeresen van olyan, hogy jövök haza este későn, és látom, hogy már senki sincsen. Tehát így előbb még teli volt a tér, morajlott a tömeg, aztán egyszercsak felpakolt székek és síri csönd.” (24 éves nő, egyetemista, rendszeres térhasználó, józsefvárosi lakos)

A tér épített környezetének további fontos adottsága, hogy a tér szabaddá tételének ellenére mégis van egy otthonosságot biztosító, elzárt jellege. A tér felnyitása, valamint a Krúdy Gyula utcával összekapcsolódott intenzív térhasználata megteremtett egy Palotanegyeden belüli kis „szigetet”, amely a város más részeihez képest is egyedi módon telt meg élettel. Interjúalanyaim több alkalommal is használták az „oázis”, „sziget”, valamint a „bunker” kifejezést is, melyek utalnak arra, hogy itt a társas életen túl valamiképpen fel is lélegezhet az ember, védelmezve van az automatizált városi forgatagtól. Ez összecseng Richard Sennett gondolataival, miszerint a városi lét alapvető vonása, hogy az ember a folyamatos érintkezéseknek kitéve, de mégis komolyabb közösségi meghatározottságok nélkül, szabadabban tud létezni (Sennett 1994, Sennett 1992: 195–196, lásd Gyáni 1998: 24–27). A város élhetőségének is ez az egyik feltétele, hogy nem csak valamilyen funkciók elvégzése céljából vagyunk egy adott téren vagy utcában, hanem a társas lét személyes gyakorlásának eleget téve, folyamatosan érintkezni tudunk a mássággal, a rendezetlenséggel, és ezáltal megtanuljuk kezelni a nem megszokottat (Sennett 1992).

A térnek kialakult továbbá egy közösségi, „mikrovilág” jellege is, mivel a terület zártságából és kis méretéből fakadóan egészen koncentrált módon lehet találkozni különféle csoportokkal, amelyek állandó visszatérésben, „ismerős arcokként” színesítik és erősítik meg a térhasználatot, a téri valóságot. Nemcsak a különböző társas interakciók, hanem alapvetően az épített környezet adottságai is megteremtették a kapcsolatot a két tér (Mikszáth Kálmán tér, Lőrinc pap tér), valamint a Krúdy Gyula utca lezárt szakasza között. Ennek következtében a tér nem szűkül be a négyszögletes területére, hanem legtöbbször egységként beszéltek erről a három közterületről, mintha a tér „előterei” lennének a bevezető útszakaszok.

„Picit olyan, mintha már a Horánszky elejével elkezdődne, a könyvtárig még jóindulattal oda lehet szólni, mert az a kuckót még megadja, viszont ha a Baross felől jövök ki, az már nem, az már ilyen zord rész, az nem olyan kedves.” (27 éves férfi, külföldi tartózkodása ellenére visszatérő térhasználó)

A tér és a rácsatlakozó Krúdy Gyula utca (a Lőrinc pap térrel kiegészülve) a megszüntetett autóforgalommal ki tudott emelkedni abból a jelentéktelenségből, ami még a rehabilitációja előtt jellemző volt rá, és függetlenedni, „eloldódni” azoktól a helyektől, amelyek megtalálhatók ott. A Mikszáth Kálmán térnek már van egy olyasfajta „önteremtő jellege”,³⁴ amely által nem

³⁴ Interjúalanyom kifejezése – 27 éves férfi, egyetemista, rendszeres térhasználó.

a területén megtalálható helyek miatt töltődik meg élettel.³⁵ Ha ma már kevésbé is érzékelhető az összefogásnak az a magas foka, amely eredetileg életre hívta és élettel töltötte meg a Mikszáth Kálmán teret és a rácsatlakozó Krúdy Gyula utcát, a téri valóság fenntartásában és „finomhangolásában” még mindig nagy szerepe van a környék egyéb utcáihoz képest nagyobb térhasználói aktivitásnak, az oktatási intézmények jelenlétének, valamint a civil egyesület működésének. A tér nem egyetlen szempont vagy elv mentén lett funkcionálisan jól működő tér, hanem az épített környezetben rejlő lehetőségek kibontásával, a térgyakorlatból, valamint érdekek ütközéséből és összekapcsolódásából vált egy élhető városi környezetté.

Összegzés

A kutatás eredményei is igazolják, hogy az épített környezet, a kialakuló térgyakorlatok és viszonyulások mind az ember és a tárgyi valóság dialektikus kapcsolatának termékei. Az ember az anyagi környezet alakításával rendezi, orientálja életét, így az aktuális társadalmi viszonyok is beleépülnek a térbeli struktúrába, mely ezáltal vissza is hat az ember mindennapi cselevéseire. A történeti aspektus figyelembevételével láthatóvá vált, hogy egy téri valóság nem tud a semmiből, megalapozatlanul kialakulni, azt mindig meghatározzák a társadalmi és tárgyi adottságok, valamint ezek összekapcsolódásai. Ha már nem is ugyanazok a szerepek, tevékenységek és értelemdadások jellemzik a teret, formálódásában nagy jelentősége volt annak, hogy letűnt korok csoportjai miképpen lakták be, élték át és ruházták fel jelentéssel a városrész pontjait vagy helyezték át annak hangsúlyait, ami végül ahhoz vezetett, hogy a kialakuláskor megismert intim, intenzív társas életből kimaradó teret egy hosszabb, kiüresedett idő után megtalálta magának a lakosság és élettel kezdte el megtölteni.

A tér megújulásának folyamatában látni kell, hogy egy tér belakása, az objektív világ internalizálása időigényes folyamat, és nem mindig a tervezői szempontok szerint történik. Hiába létezett már rehabilitált állapotában a tér, a feléledéséhez szükségesek voltak ezek az élettel megtöltő emberi tevékenységek és specifikus csoportok, valamint a köztük és érdekeik között feszülő konfliktusok, hogy végül kialakuljon egy közös nevező, ami aztán újabb lehetőségeket kínált a tér lakói és használói számára. A tér tehát nem pusztán a fizikai rehabilitációnak köszönheti forgalmát és népszerűségét, ugyanakkor fontos alakítója volt a változásoknak azáltal, hogy nem merev formákban öltött végül testet, hanem nyitottá vált az emberi tevékenységre és megváltozott viszonyokra.

³⁵ Bár írásomban nem ejtek szót a dzsentrifikáció kérdésköréről, már a kutatás idején megfigyelhető volt, ahogy a korábbi Krúdy utcai üzleteket fokozatosan felváltották a funkcióban inkább fogyasztásra alapozó, szűkebb réteg által hozzáférhető, hasonló profilú szolgáltatások, éttermek.

Irodalom

- Bachelard, Gaston (2011) *A tér poétikája*. Budapest, Kijárat Kiadó.
- Bácskai Vera – Gyáni Gábor – Kubinyi András (2000) *Budapest története a kezdetektől 1945-ig*. Budapest, Budapest Főváros Levéltára.
- Berger, Peter – Luckmann, Thomas (1998) *A valóság társadalmi felépítése*. Tudásszociológiai értekezés. Budapest, Józsefvev Kiadó.
- Bogyirka Emil (1974) *A Józsefváros története*. Józsefvárosi füzetek 2. Budapest, VIII. ker. Tanács VB Józsefvárosi Művelődési Klubja.
- Csanádi Gábor – Csizmady Adrienne – Kocsis János Balázs – Kőszeghy Lea – Tomay Kyra (2010) *Város, tervező, társadalom*. Budapest, Sík Kiadó.
- De Certeau, Michel (2010) *A cselekvés művészete*. Budapest, Kijárat Kiadó.
- Déry Attila (1995) A Fővárosi Közmunkák Tanácsa (1870-1948). Egy független városrendező hatóság. *Budapesti Negyed* 9. (1995/3)
<https://epa.oszk.hu/00000/00003/00008/dery.htm> (Letöltés dátuma: 2023. 03. 10.)
- Dubniczky Zsolt (2012) *A pesti mágánegyed kialakulása*. Doktori értekezés.
- Eliade, Mircea (1987) *A szent és profán*. Budapest, Európa Kiadó.
- Gadamer, Hans-Georg (1994) *A szép aktualitása*. Budapest, T-Twins.
- Gyáni Gábor (1998) *Az utca és a szalon*. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870-1890). Budapest, Új Mandátum.
- Gyáni Gábor (2008) *Budapest – túl jón és rosszon*. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Heidegger, Martin (2019) *Lét és idő*. Budapest, Osiris.
- Heidegger, Martin (2002) Építés, lakozás, gondolkodás. In: Schneller István (2002) *Az építészeti tér minőségi dimenziói*. Budapest, Librarius.
- Hidas Zoltán (2015) Helyek, emlékek, identitások – belakott világaink. In: Keszei András – Bögre Zsuzsanna (2015 szerk.) *Hely, identitás, emlékezet* (pp. 34-51). Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Keszei András (2015) Hely és emlékezet között. In: Keszei András – Bögre Zsuzsanna (2015 szerk.) *Hely, identitás, emlékezet* (pp. 52-73). Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Kocsis János Balázs (2009) *Városfejlesztés és városfejlődés Budapesten 1930–1985*. Budapest, Gondolat Kiadó
- Merleau-Ponty, Maurice (2012) *Az észlelés fenomenológiája*. Budapest, L'Harmattan.
- Schneller István (2002) *Az építészeti tér minőségi dimenziói*. Budapest, Librarius.
- Sennett, Richard (1992) *The Uses of Disorder. Personal Identity and City Life*. New York, W.W. Norton & Company.
- Sennett, Richard (1994) *Flesh and Stone. The Body and the City in Western Civilization*. London, Penguin Books.
- Sennett, Richard – Sendra, Pablo (2020) *A rendezetlenség megtervezése. Kísérletek és zavarok a városban*. Budapest, Pallas Athéné Könyvkiadó.

Szívós Erika (2022) *A sokszívű város, avagy miért nincsen Budapestnek főtere? A magyar főváros történelmi terei a 19. századtól napjainkig.* In: Czoch Gábor – Sasfi Csaba – Tóth Árpád (2022 szerk.): *Az öröklött város. Városi tér, kultúra és emlékezet a 19-21. században.* Budapest, Budapest Főváros Levéltára.

Szívós Erika (2022) *A város örök. Tanulmányok Bácskai Vera emlékére.* Budapest, Korall.

Rév8 Rt. – Ingatlan és Befektetés (2003) *Sokszínű városrehabilitáció.* Budapest, Immpress Kiadó.

Turányi, Kornél (1972) *A Józsefváros története. Józsefvárosi füzetek.* Budapest, VIII. ker. Tanács VB Józsefvárosi Művelődési Klubja

[sz.n.] (2012) *Palotanegyed most. Útikönyv a Palotanegyedhez.* Józsefváros Önkormányzata, Budapest.

Melléklet

Interjúalanyok listája

	Nem	Kor	Megjegyzés
1.	nő	60 éves	korábbi józsefvárosi lakos
2.	nő	47 éves	Krúdy Gyula utcai lakos
3.	férfi	88 éves	születésétől fogva józsefvárosi lakos
4.	férfi	61 éves	vendéglátós
5.	férfi	52 éves	szakértői interjú I.
6.	nő	46 éves	szakértői interjú II.
7.	férfi	-	szakértői interjú III.
8.	férfi	49 éves	szakértői interjú IV.
9.	férfi	-	szakértői interjú V.
10.	nő	52 éves	vendéglátós
11.	nő	47 éves	a tér Krúdy Gyula utcai sarkán él
12.	nő	24 éves	egyetemista, rendszeres térhasználó, józsefvárosi lakos
13.	férfi	27 éves	egyetemista, rendszeres térhasználó
14.	férfi	27 éves	külföldi tartózkodása ellenére visszatérő térhasználó
15.	férfi	24 éves	visszatérő térhasználó
16.	nő	29 éves	egykori palotanegyedi lakos
17.	férfi	25 éves	egyetemista
18.	nő	28 éves	vendéglátós
19.	férfi	-	egykori piarista diák, interjúja kimaradt az elemzésből
20.	nő	-	szakértői interjú VI.